

OVER DE LENGTE VAN 17E EN 18E EEUWSE KLEIPIJPEN.

door Fred Tymstra.

Een opgegraven complete pijp wordt in een verzameling tot één van de mooiste stukken gerekend. Aangezien de kans om zelf een complete pijp te vinden uitermate klein is komen de meeste verzamelaars niet verder dan pijpen met een flink stuk steel. Dan hoor je wel eens zeggen: "Er mist nog maar een klein stuk van." Ik heb mij wel eens afgevraagd hoe ze aan die kennis komen. Ongetwijfeld spelen er een aantal zaken mee, zoals het kleiner toelopen van de steel en de kennis, opgedaan door het vinden van eindstukken.

Toch is dit een zeer onbetrouwbare manier en ik ben in de literatuur gedoken, die mij voorhanden was, op zoek naar duidelijker informatie. Toen bleek, dat er nogal verschillend en verwarrend over geschreven was. In onderstaande literatuurvergelijking heb ik de kennis, opgedaan bij het vergelijken en meten van tientallen complete pijpen gebruikt.

Friederich schrijft het volgende (noot 1):

"De lengte van de steel verschilt bijna in ieder tijdvak sterk. Kijk maar: laat 16e eeuw: 6-8 cm; 17e of laat 19e eeuw 10-18 cm; 18e en 19e eeuw 30 tot 50 cm en meer."

Recente bodemvondsten hebben aangetoond, dat deze veronderstelling onjuist is. Over de laat 16e eeuwse pijp is nog te weinig bekend, maar duidelijk is dat de 17e eeuwse pijp voor wat betreft de steellengte zich niet laat vangen tussen de 10 en 18 cm. De meest voorkomende lengte van 17e eeuwse pijpen ligt boven de 18 cm, terwijl zelfs meerdere malen pijpen gevonden zijn, langer dan 40 cm. De marge die Friederich voor de 18e eeuwse pijp neemt is vrij groot; 30 tot boven de 50 cm. Ook dit is niet geheel juist, pijpen korter dan 30 cm zijn geen zeldzaamheid.

In "Goudsche Pijpen" (noot 2) geeft D.A. Goedewaagen geen maten aan, maar vermeldt dat na 1660, toen het gilde opgericht werd er korte, halflange en lange pijpen zijn gemaakt.

Bodemvondsten geven voor pijpen uit de tweede helft van de 17e eeuw inderdaad verschillende lengtes aan. Maar de vraag blijft wanneer een pijp kort, halflang of lang genoemd kan worden. Düco vermeldt dat volgens archiefstukken de 17e en 18e eeuwse pijp wordt ingedeeld naar steellengte. (noot 3)

Helaas zijn de bronnen niet vermeld en onduidelijk is of de archiefstukken spreken over een indeling in steellengte of de lengte van de totale pijp. Het is gebruikelijker dat maten

voor de gehele pijp gelden.

Zijn bewering, dat pijpen uit de eerste helft van de 17e eeuw een steellengte van 23 tot 25 cm bezitten is doorgaans juist. De lengte van de pijp komt dan op ongeveer 27-28 cm.

In het Nieuwsbulletin (noot 4) beschrijft Düco twee 17e eeuwse pijpen, een korte en een lange. Ook hier wordt onzorgvuldig met de maten omgesprongen. Wanneer hij schrijft " Het meet 15,8 cm" en " De lange pijp meet precies 25 cm " dan bedoelt hij daarmee de steellengtes. In werkelijkheid zijn de pijpen ongeveer 3 cm langer, hetgeen aan de illustraties af te lezen valt.

Ik zelf prefereer, dat een lengtemaat voor de gehele pijp geldt. Ook in (latere) pijppencatalogi gelden maten voor de gehele pijp.

De Lange van Wijngaerden vermeldt, dat volgens een keur van het jaar 1761 de pijpen ingedeeld worden naar lengte.

De pijpen werden gemeten in Rijnlandse duimen. (2,61 cm.)

Zo werden de volgende lengtes vastgesteld:

Lange pijpen, ondermaats	- 19 duimen
Porseleine maatpijpen	- 21 duimen
Konings of halve Kabaals	- 25 duimen
Keizers of hele Kabaals	- 29 duimen
Kardinaals	- 33 duimen
Pauselijke	- 37 duimen

In het zelfde artikel wordt vermeld, dat de lengte van alle korte soorten onbepaald blijft, m.a.w. het Gilde stelde geen lengte eisen. Elke pijpmaker was vrij om kortere pijpen te maken. Toch zullen in de praktijk de lengtes van identieke typen elkaar niet veel ontlopen.

Er is ook al onderzoek gedaan om de lengte van de pijp te relateren aan pijpen die op schilderijen voorkomen.

Dit is een methode waarbij de maat van de afgebeelde pijp vergeleken wordt met voorwerpen op het zelfde schilderij waarvan de maten bekend zijn. Daarna wordt er met een vermenigvuldigingsfactor gewerkt. De waarde die Friederich er aan geeft is volgens mij te groot (noot 6). Wanneer via reproducties pijpen worden opgemeten waaraan een vermenigvuldigingsfactor van 10 wordt toegekend, dan wordt de afwijking te groot. Ook is het op schilderijen moeilijk na te gaan of de pijp wel compleet is en niet afgebroken. Verder vervormen de maten omdat de pijp in perspectief geschilderd is.

Al deze bezwaren maken dat men met vergelijking op schilderijen niet meer verwachten mag dan het krijgen van een globale indruk.

Toch wil ik één bepaalde pijp niet onbesproken laten.
Op een schilderij van Jacob Marell(us), in 1637 geschilderd staat een Sir Walter Raleigh pijp afgebeeld. (noot 7)
Wanneer je de maten van de pijp herleid en ook nog vergelijkt met bestaande SWR-fragmenten dan kom je ongeveer op een lengte van 25 cm. Dit is een lengte, die vergeleken met andere pijpen uit dezelfde tijd aardig overeenkomt.

- noot 1. F.H.W.Friederich: Pijpelogie, vorm, versiering en datering van de Hollandse kleipijp. A.W.N. monografie nummer 2. 1975. blz. 24
- noot 2. G.C. Helbers en D.A. Goedewaagen: Goudsche Pijpen. 1942. blz. 2
- noot 3. D.H. Düco: Pijpelijntjes, jaargang V nr. 1 1979. blz. 3, 4
- noot 4. D.H. Düco: Nieuwsbulletin Pijpenkamer Icon, jaargang 2, nr. 2 1976. blz. 4
- noot 5. G.J. de Lange van Wijngaerden: Geschiedenis en Beschrijving der Stad van Der Goude. 1817. 2e deel blz. 418
- noot 6. zie noot 1, blz. 18
- noot 7. Anoniem: IJdelheid der ijdelheden. Museum de Lakenhal, Leiden. 1970. blz. 15

OPGEGRAVEN COMPLETE PIJPEN.

De laatste twee jaren zijn er een flink aantal complete pijpen, gaaf en gebroken, uit de grond gekomen. Ze kwamen uit beerputten, oude sloten en uit een scheepswrak.

Een complete pijp kun je herkennen wanneer aan het eindstuk een kleibraampje rond het rookkanaal zit. Dit wordt veroorzaakt door het terugtrekken van de weijer.

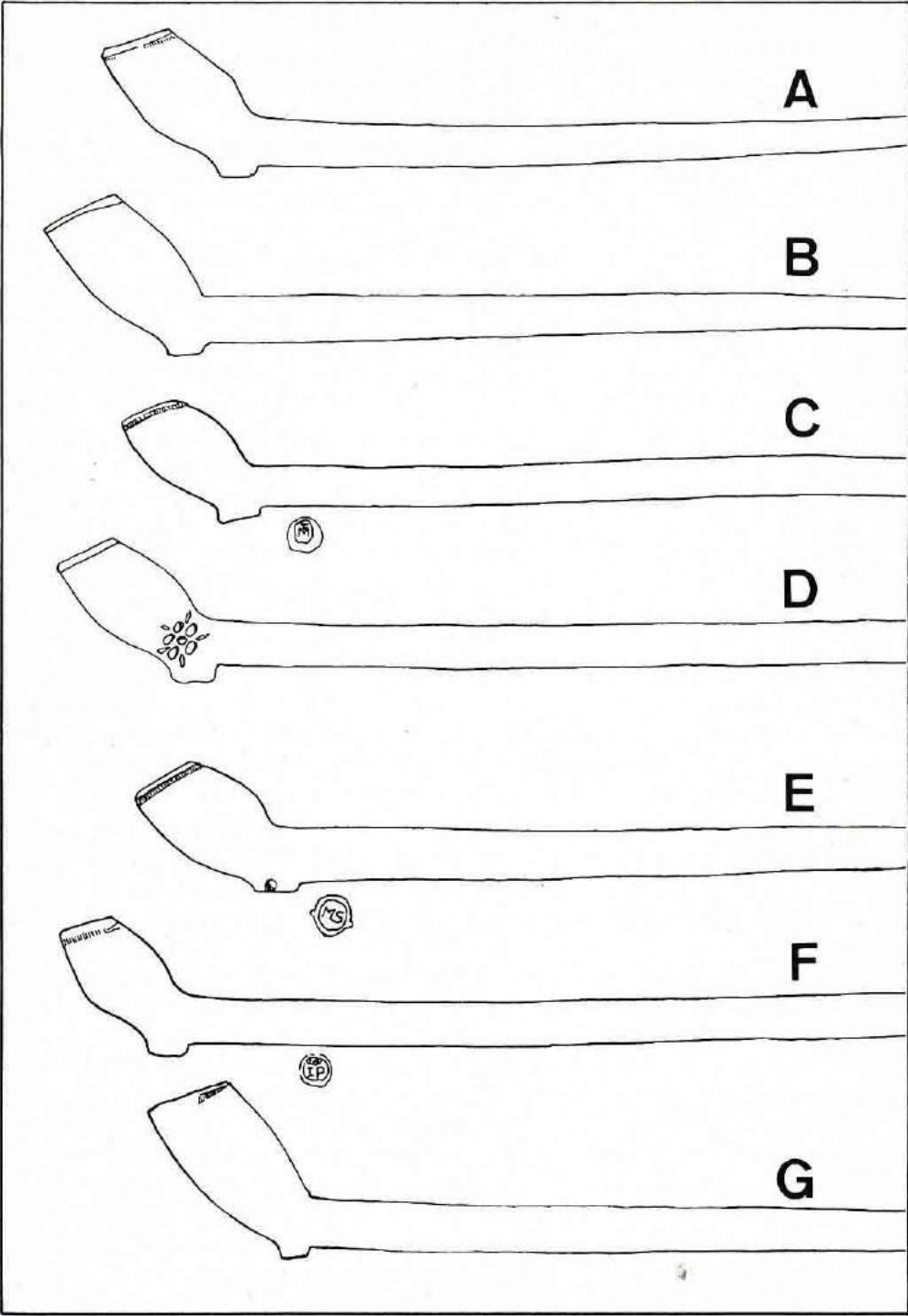
Ook worden veel pijpen afgesneden. Dan zijn sporen van een glad snijvlak rondom aanwezig. (n.b. de kopse kant van het eindstuk is meestal niet vlak)

Bij gebroken pijpen is het raadzaam om de breuklijnen te volgen. Zelden staat de hele breuk haaks op de steel.

Let vooral ook op de tremstrepen, die feilloos op de stukken steel moeten doorlopen. Kleurverschillen tussen de stukken van de gebroken steel zijn mogelijk indien de delen in verschillende grondlagen aangetroffen worden.

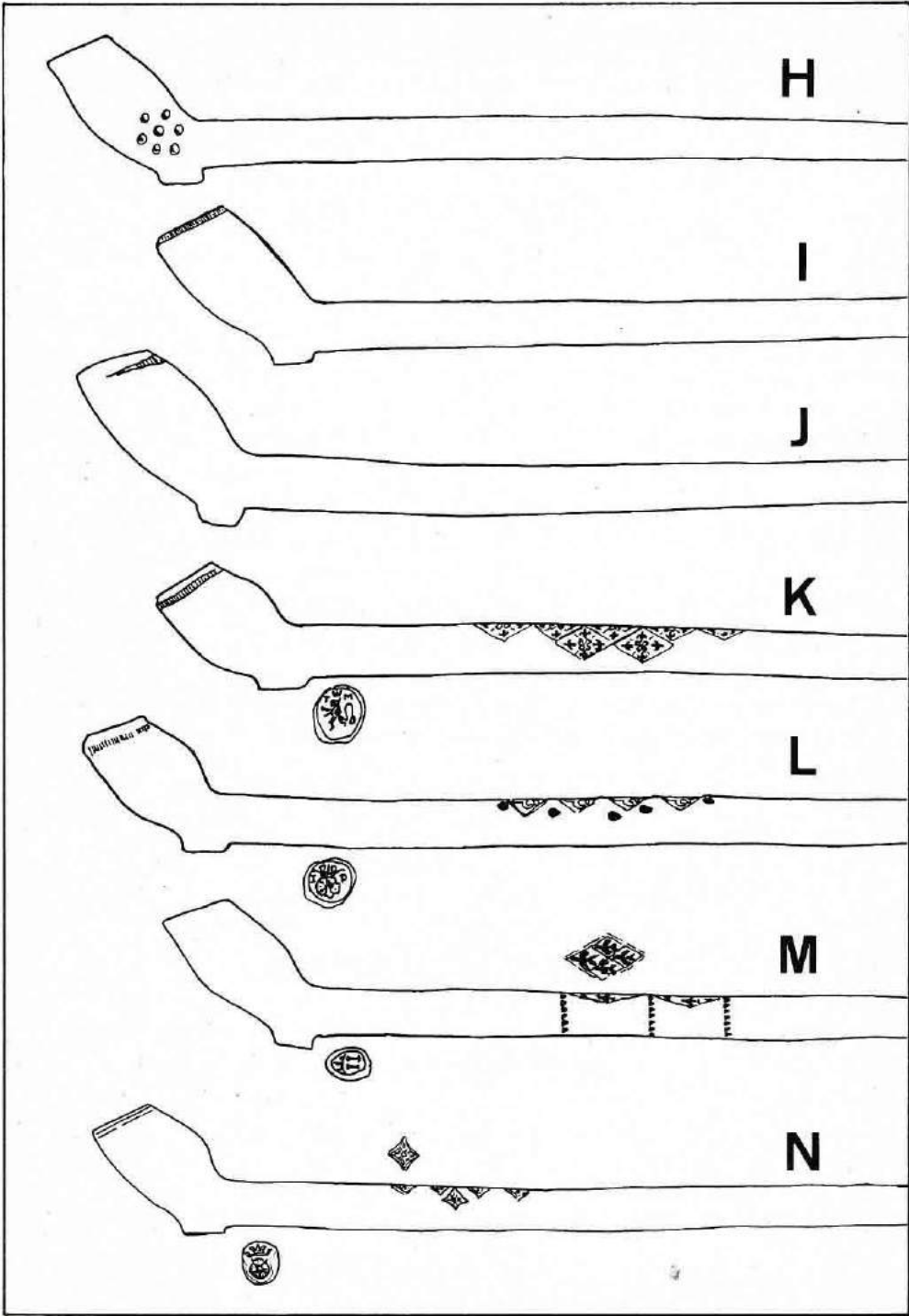
De bodemvondsten zijn daarom interessant, omdat van een aantal veelvoorkomende typen een compleet exemplaar gevonden is.

De pijpen en de gegevens zijn afkomstig uit de collecties van: Michiel Groeneveld, Ron de Haan, Hans van der Meulen, Arthur Passtoors, Fred Tymstra en de Archeologische Dienst van Amsterdam.

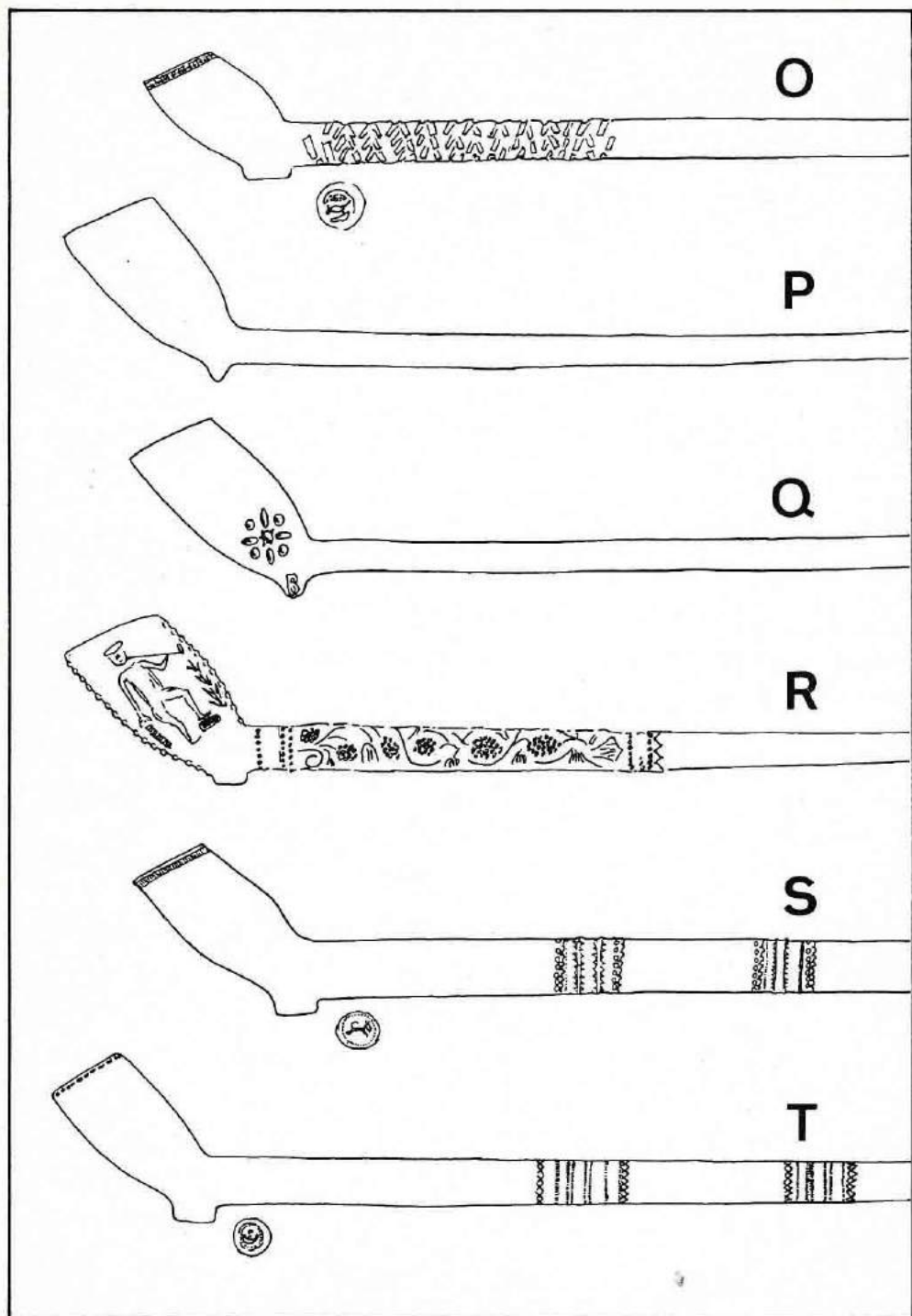

BESCHRIJVING VAN DE PIJPEN.

- A. hoogte 34 mm, breedte 20 mm, lengte 207 mm.
ongemerkt en ongeglaasd. Periode 2e kwart 17e eeuw.
- B. hoogte 38 mm, breedte 19 mm, lengte 182 mm.
ongemerkt, ongeglaasd. Vindplaats Leiden.
Midden 17e eeuw.
- C. hoogte 30 mm, breedte 18 mm, lengte 278 mm.
merk TM, ongeglaasd. Vindplaats Amsterdam. 2e kwart 17e eeuw. Van dit type zijn 9 pijpen vergeleken. Hielmerken waren TM en verschillende soorten rozen. De lengte van de pijpen lag tussen de 269 en 283 mm in.
Een model heeft lelies op de steel en 3 ringen. Hier was de lengte 289 mm.
Dan is er een pijp met het merk MS. Deze pijp is geglaasd en heeft een lengte van 305 mm. Alle pijpen werden in Amsterdam gevonden.
- D. hoogte 36 mm, breedte 18 mm, lengte 284 mm.
ongemerkt, ongeglaasd. Vindplaats Haarlem.
1e helft 17e eeuw.
- E. hoogte 31 mm, breedte 19 mm, lengte 345 mm.
merk MS, geglaasd. Vindplaats Amsterdam.
2e kwart 17e eeuw.
- F. hoogte 31 mm, breedte 16 mm, lengte 412 mm.
Merk IP, geglaasd. Vindplaats Amsterdam
Midden 17e eeuw.
Van dit type zijn er 3 gemeten. De maten liepen van 411 tot 422 mm. Opvallend bij deze pijp is de slanke ketel.
Een pijp had een iets dikkere ketel. Het merk is TW, de pijp is ongeglaasd en de lengte bedraagt 379 mm.
- G. hoogte 40 mm, breedte 20 mm, lengte 275 mm.
ongemerkt, ongeglaasd. Vindplaats Amsterdam.
Laatste kwart 17e eeuw.
- H. hoogte 33 mm, breedte 18 mm, lengte 282 mm.
ongemerkt, ongeglaasd. Vindplaats Amsterdam.
Midden 17e eeuw. Van deze pijp (uit dezelfde mal) zijn er 19 gemeten. De maten liepen van 274 tot 286 mm. De meeste pijpen zaten rond de 280 mm. De verschillen kunnen ontstaan bij het bakproces (krimp) of daarvoor bij het afsnijden van de pijp.

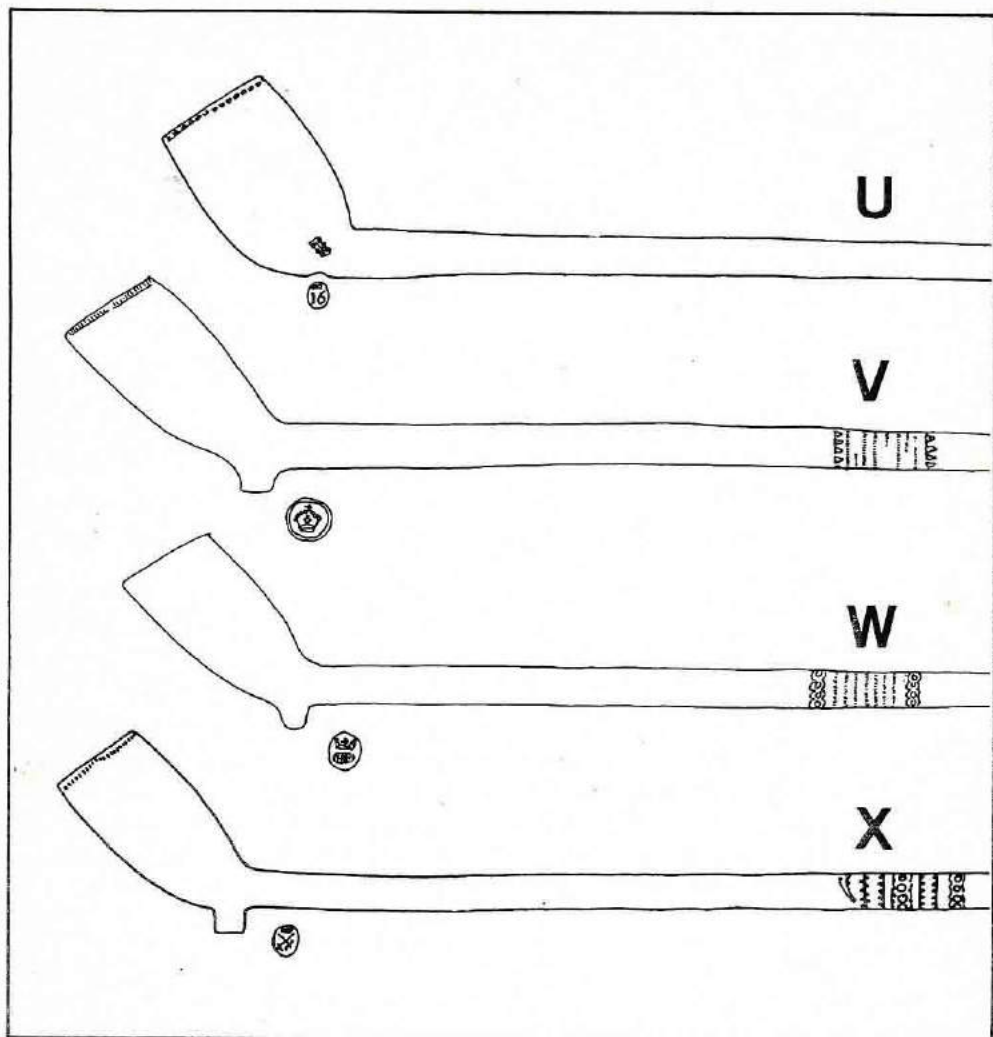
- I. hoogte 38 mm, breedte 19 mm, lengte 275 mm.
ongemerkt, ongeglaasd. Vindplaats Amsterdam.
Periode: midden 17e eeuw.
- J. hoogte 40 mm, breedte 20 mm, lengte 282 mm.
ongemerkt, ongeglaasd. Vindplaats Amsterdam.
2e helft 17e eeuw.
- K. hoogte 30 mm, breedte 19 mm, lengte 348 mm.
merk: gekroonde leeuw met TM. Geglaasd.
Vindplaats Amsterdam. Periode 2e kwart 17e eeuw.
Uit dezelfde put kwamen soortgelijke pijpen met een
andere steelversiering voor. De maten liepen uiteen van
315 mm tot 348 mm. Deze pijpen zaten in dezelfde put
als de pijpen onder C, E en L.
- L. hoogte 32 mm, breedte 19 mm, lengte 333 mm.
merk: gekroonde roos met IP. Geglaasd. 2e kwart 17e eeuw.
Op de steel staan lelies gestempeld en daarom heen zijn
holtes ingeprikt.
- M. hoogte 35 mm, breedte 18 mm, lengte 391 mm.
merk: gekroonde II. Op de steel staan in een ruit lelies
gestempeld. Periode: laatste kwart 17e eeuw.
- N. hoogte 30 mm, breedte 18 mm, lengte 307 mm.
merk: de gekroonde roos, geglaasd.
Vindplaats: Amsterdam. 2e kwart 17e eeuw.
- O. hoogte 30 mm, breedte 18 mm, lengte 287 mm.
merk: onduidelijk, waarschijnlijk een beestje met lange
staart. Geglaasd. Vindplaats Amsterdam, zelfde beerput
als de pijp onder N. 1e helft 17e eeuw.
De steel is zeer onregelmatig bestempeld.
- P. hoogte 38 mm, breedte 19 mm, lengte 265 mm.
ongemerkt, ongeglaasd. Vindplaats Amsterdam.
Periode 1e helft 18e eeuw.
Van deze pijp zijn nog 2 gemeten. Beide waren eveneens
265 mm.
- Q. hoogte 40 mm, breedte 20 mm, lengte 265 mm.
merk aan weerskanten van de hiel B en C. Ongeglaasd.
Vindplaats Amsterdam, 1e helft 18e eeuw.
De lengte is even groot als die van het gladde type (zie
onder P) Dit type komt overeen met het zgn. "zijmerkmodel".

- R. hoogte 39 mm, breedte 20 mm, lengte 262 mm.
merk: Aan de achterzijde van de ketel staat een ton afgebeeld, waarop de letters P.V.R. voorkomen. Boven de ton een grote kroon. Deze geheel versierde pijp behoort tot hetzelfde type als onder P en Q. 1e helft 18e eeuw.
- S. hoogte 40 mm, breedte 19 mm, lengte 485 mm.
merk: de springende hond. Geglaasd. Vindplaats Amsterdam. Periode eind 17e - begin 18e eeuw.
Eenzelfde exemplaar had een lengte van 483 mm.
Dezelfde pijp maar nu met 3 i.p.v. 2 steelbanden: 479 mm.
Hetzelfde type, merk: de dubbelkoppige adelaar en 2 steelbanden: 490 mm.
- T. hoogte 41 mm, breedte 18 mm, lengte 476 mm.
merk: de posthoorn, geglaasd. Periode eind 17e- begin 18e eeuw.
- U. hoogte 35 mm, breedte 23 mm, lengte 247 mm.
merk: gekroonde 16, geglaasd. Vindplaats scheepswrak IJsselmeer. Periode midden 18e eeuw.
Van deze pijp zijn er (uit dezelfde mal) 6 gemeten.
De maten liepen uiteen van 244 tot 256 mm.
Dit type behoort tot de 18e eeuwse korte pijp.
- V. hoogte 45 mm, breedte 21 mm, lengte 490 mm.
merk: de keizerskroon, geglaasd. Vindplaats Amsterdam. Periode: midden 18e eeuw.
De pijp behoort tot de 18e eeuwse lange pijp, de maatpijp. Het model is enigszins trechtervormig.
- W. hoogte 40 mm, breedte 19 mm, lengte 460 mm.
merk: de gekroonde ton, geglaasd.
Periode 1e helft 18e eeuw. Een slank trechtervormig model.
- X. hoogte 40 mm, breedte 19 mm, lengte 506 mm.
merk: de gekruiste degens, geglaasd. Vindplaats Amsterdam. Periode: 1e helft 18e eeuw.

EINDCONCLUSIES.

- Aangezien er geen aanleiding is om pijpen naar steellengte in te delen, kan men beter wanneer men over de lengte van de pijp praat de totale maat nemen. Lengtematen vermeld in pijpencatalogi hebben altijd betrekking op de gehele pijp.
- In de literatuur zijn pogingen ondernomen om de lengte van de 17e en 18e eeuwse pijp te relateren aan een bepaald

tijdvak. Gebleken is dat dit niet geheel opgaat. Bodenvondsten hebben aangetoond dat een onderverdeling naar typen, in vergelijking tot de lengtemaat meer oplevert. Gelijke en min of meer gelijke typen verschillen niet zo veel van lengte.

Door gebruik te maken van de typologie kunnen pijpen in verschillende produktiecentra gemaakt beter met elkaar vergeleken worden. Daarvoor zal er nog heel wat gevonden moeten worden eer daar enig zicht op is. Een gelukkige ontwikkeling is, dat pijpen tegenwoordig bij opgravingen niet zonder meer genegeerd worden.

- De bodemvonsten hebben aangetoond, dat kleine lengteverschillen bij pijpen uit dezelfde mal normaal zijn. De afwijking is meestal niet meer dan 1 cm. Iets kortere of langere pijpen kunnen ontstaan bij het afsnijden van de pijp en tijdens het bakproces.
- Uit de gemeten pijpen kunnen de volgende gegevens gehaald worden:
 - een zeer gebruikelijke maat voor pijpen uit het tweede kwart van de 18e eeuw is rond de 28 cm. 17
 - Deze pijpen zijn ongeglasd.
 - Geglasde pijpen uit dezelfde periode zijn doorgaans wat langer, 33 à 34 cm.
 - De gewone ongeglaste pijp uit het midden en einde van de 17e eeuw heeft een lengte van + 27,28 cm.
 - De dikstelige mooi geglasde pijpen die eind 17e eeuw gemaakt werden, met allerlei soorten banden rond de steel behoren tot de lange pijpen. De gebruikelijke lengte is rond de 48 cm.
 - Het geglasde hiellose type heeft tot de korte pijpen uit de 18e eeuw behoord. Lengte + 25 cm.
 - Het ongeglaste 18e eeuwse zijmerktype had een lengte die rond de 26 cm schommelde. Het maakt geen verschil of de pijp glad of bewerkt is.
 - Tot slot het geglasde slanke trechtervormige type uit de 1e helft van de 18e eeuw. Hier kan men van maatpijpen spreken. Deze pijpen hebben een lengte van 46 - 50 cm.

Ik heb nog geen gegevens over de ovoïde pijp uit de 2e helft van de 18e eeuw. Dit type zal naar alle waarschijnlijkheid tot de lange pijpen behoord hebben, met lengtes van 50 cm en langer. Heeft iemand nog aanvullende gegevens voor mij, dan houd ik mij daar voor aanbevolen.

★

ADVERTENTIES.

Verzamelaar biedt te ruil of te koop aan opgegraven Hollandse pijpen uit de 17e en 18e eeuw, waaronder Sir Walter Raleigh. Ruilen liefst tegen aardewerk.

Johan v.d.Wulp

Gevraagd: P.K.N. nummer 1 t/m 8. Weet iemand deze nummers voor mij te koop?

John van Zetten